

CULTUURHISTORISCHE ANALYSE

APELDOORN NOORD-OOST

INHOUDSOPGAVE

inleiding	5
ontwikkelingsgeschiedenis	7
het landschap	7
ontwatering en ontginning	7
particuliere enken en buurtschappen Beemte, Anklaar en Kathaag.....	7
de Woudhuizen	9
Beemte en Broekland	9
negentiende eeuwse infrastructurele ontwikkelingen	11
landgoed 't Woldhuis.....	11
twintigste eeuwse bevolkingsgroei en schaalvergroting.....	13
kenmerken anno 2007	15
algemene karakteristieken	15
3 deelgebieden.....	19
karakteristieken deelgebied Noord: Beemte - Broekland	21
karakteristieken deelgebied Midden: tussen Verbindingskanaal en spoorlijn	23
karakteristieken deelgebied Zuid: de Woudhuizen	25
waardering.....	27
deelgebied Noord: Beemte - Broekland	27
deelgebied Midden: tussen Verbindingskanaal en spoorlijn	31
deelgebied Zuid: de Woudhuizen	33
aanbevelingen	35
ruimtelijke structuur	35
openbare ruimte	35
bebouwing	35
bronnenlijst	36
literatuur	36
kaart- en fotomateriaal	37
webpagina's	37
overige bronnen	37

Begrenzing
onderzoeksgebied in de
Topografische Kaart 1997.

INLEIDING

aanleiding tot dit rapport

In het kader van de actualisering van bestemmingsplannen voor het buitengebied van Apeldoorn, worden de drie bestemmingsplannen Beemte-De Poel (1980), Kern Beemte (1986) en Broekland-Woudhuis (1983) integraal herzien en geactualiseerd tot één bestemmingsplan voor het 'buitengebied Noord-Oost'. De Startnotitie Apeldoorn Noord-Oost (december 2006) vormde hiervoor de eerste aanzet.

De voorliggende cultuurhistorische analyse maakt onderdeel uit van de voorbereiding van het nieuwe integrale bestemmingsplan. De analyse levert bouwstenen aan voor een bestemmingsregeling in het bestemmingsplan. Daarnaast is de cultuurhistorische analyse bestemd als informatiebron voor andere beleidsterreinen. Zo zal het rapport gebruikt worden voor de cultuurhistorische input van het gebiedsgerichte welstandsbeleid en zullen de gewaardeerde kenmerken worden opgenomen in de digitale cultuurhistorische kaarten van Apeldoorn. De cultuurhistorische analyse van het buitengebied Noord-Oost biedt de mogelijkheid om cultuurhistorische waarden een volwaardige plaats te geven in het afwegingsproces bij toekomstige ontwikkelingen.

begrenzing onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied Apeldoorn Noord-Oost omvat de kern Beemte, het buitengebied Broekland (doorsneden door de Rijksweg A50) en landgoed Woudhuis. Aan de noordzijde grenst het gebied aan de gemeente Epe, in het oosten aan de gemeente Voorst, in het zuiden aan de Rijksweg A1 en in het westen aan de Rijksweg A50, de Oost-Veluweg en het Apeldoorns Kanaal.

In het toekomstige bestemmingsplan Buitengebied Noord-Oost worden de Ecofactorij (Bedrijventerrein Apeldoorn Oost) en de Noord-Oostpoort niet betrokken, gezien de vigerende bestemmingsplannen van recente datum die nog actueel zijn.

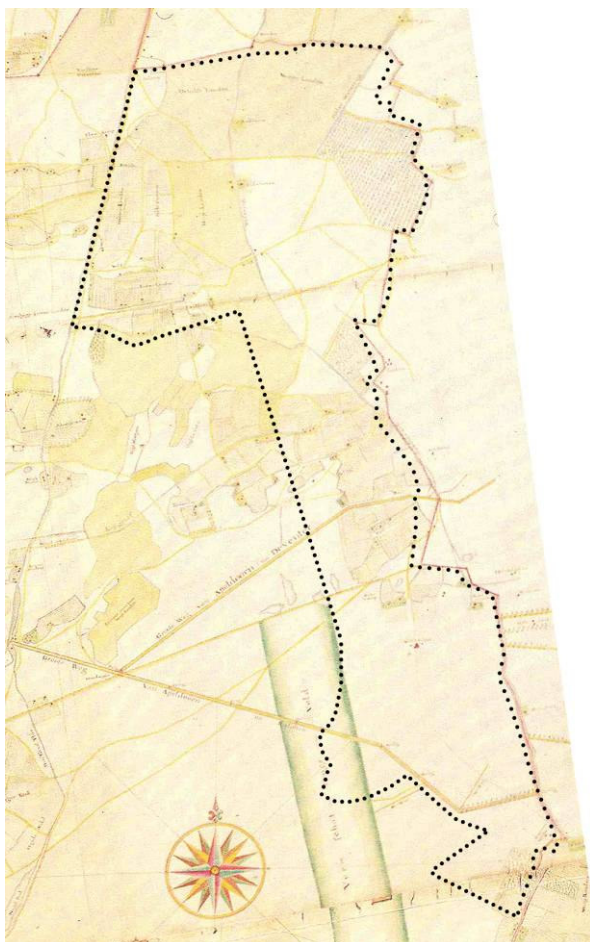
gebruik kaarten

Voor het onderzoek is veelvuldig gebruik gemaakt van historische en topografische kaarten en loodrechte luchtfoto's. De meest relevante kaarten zijn opgenomen in het rapport ter illustratie en verduidelijking van de beschreven ontwikkelingsgeschiedenis. Alle kaarten zijn, tenzij anders aangegeven, op het noorden gericht. De kaarten in de hoofdstukken 'Kenmerken anno 2007' en 'Waardering' zijn abstract gehouden en puur bedoeld om de begeleidende tekst te verduidelijken. Voor exacte topografische informatie verwijzen we naar de digitale cultuurhistorische informatiekaart van Apeldoorn.

Kaart van de Veluwe,
Christiaan sGrooten, 1557.

Caart der limitten van De
Hooge En Vrije Heerlyckheyd
Van Het Loo, Fred Beyerink,
1748.

ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS

het landschap

Het onderzoeksgebied is gesitueerd in een landschappelijke zone gelegen op de overgang van de Veluwe stuwwal naar de laag gelegen IJsselvallei. Het terrein helt hierbij vanuit het westen richting het oosten af en tegelijkertijd is er sprake van een verhang in noordelijke richting. Vooral het aanwezige microreliëf heeft sterk de latere inrichting en het gebruik van het gebied bepaald. In de zuidwest-noordoost aflopende helling bevindt zich een aantal hogere zandruggeten. Hoewel de hoogteverschillen in het terrein plaatselijk hooguit enkele meters bedragen, zijn de verschillen in de bodem aanmerkelijk. De hogere delen bestaan vooral uit matig grove en fijne zandgronden, die van oudsher begroeid waren met opgaande vegetatie. De tussenliggende dalen bevatten gedeeltelijk ook zand maar zijn veelal slib- en daardoor leemhoudend. Tevens liggen hier afzettingen, kenmerkend voor een komgebied langs een rivier, zodat sprake is van gebroken gronden en plaatselijk aanwezige dunne zware-kleipakketten. Daarbij komt ook plaatselijk in het gebied veenvorming voor. Deze combinatie van factoren heeft een slechte waterhuishouding tot gevolg.

ontwatering en ontginning

Door de overwegend drassige bodemgesteldheid bleef het gebied tussen de Veluwe en de IJssel westelijk van Apeldoorn relatief lang gevrijwaard van bewoning. Het was een moerassig terrein met droge en natte heidevelden met ruige, opgaande begroeiingen (elzenbosjes) verspreid op de hogere plaatsen en kolken (waterpoelen) in de laagtes.

Vanaf de veertiende eeuw kwam geleidelijk verandering in deze situatie. Door bedijking van de IJssel, het vast- c.q. rechtleggen van de Grift en het graven van vier wateringen kon het natte terrein zijn overtollige water beter kwijt en werd het aantrekkelijker voor ontginning. Op de kaart van de Veluwe, vervaardigd door Christiaan sGrooten omstreeks 1557, is het stelsel van de min of meer parallel aan elkaar gegraven watergangen, uitmondend in de IJssel bij Hattem, duidelijk te zien.

Nadien ontstond in het gebied ten oosten van Apeldoorn over de aanwezige grillig, oost-west verlopende zandruggeten een slingerend wegenpatroon. Boeren vestigden zich verspreid in het gebied op deze hogere plekken waar de bodem en grondwaterstand het meest gunstig bleken voor landbouw. Op de hoge gronden rondom de boerderijen lagen bouwlandjes (=enken of essen), afgewisseld met kleine hakhoutbosjes (geriefhout) en singels. Daarbuiten, op de lagere gronden, werden waar mogelijk de heidevelden omgevormd tot gras- en hooiland. Rondom de bouwlanden en graslanden werden plaatselijk hagen en houtwallen toegepast als wildkering en voor de oogst van geriefhout.

particuliere enken en buurtschappen Beemte, Anklaar en Kathaag

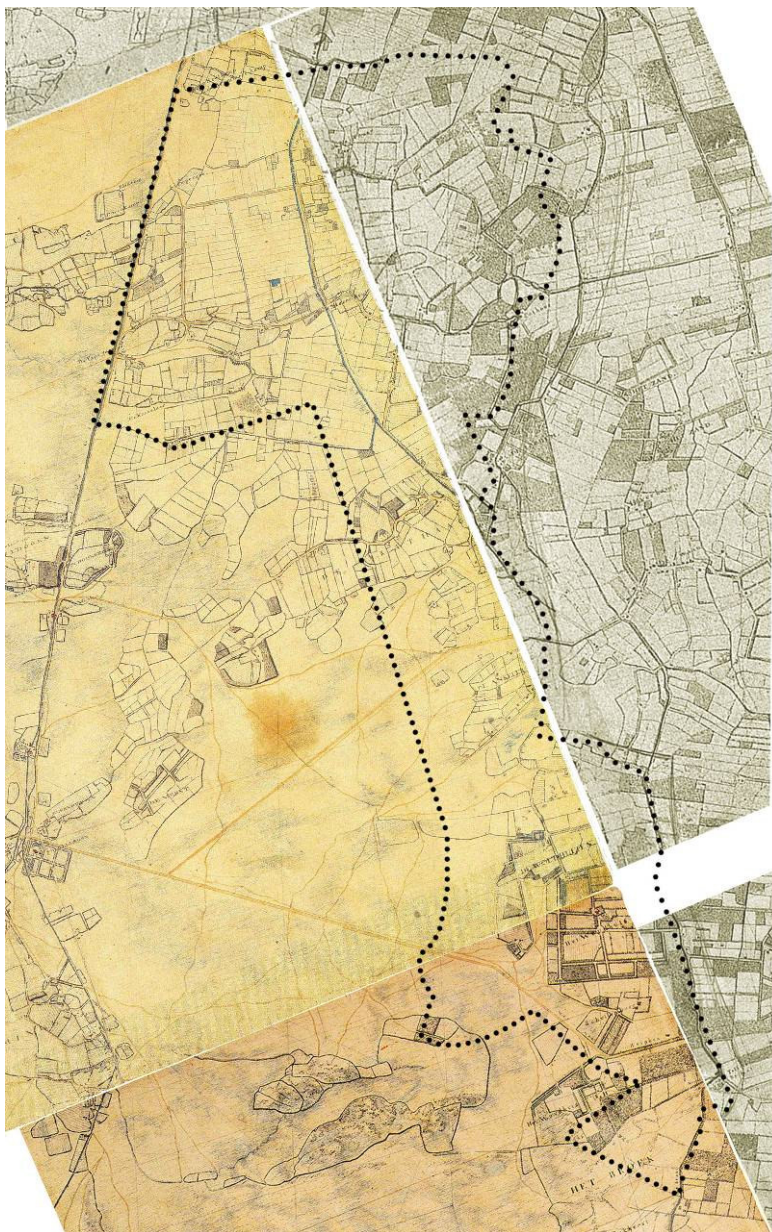
De kaart uit 1748 van de Heerlijkheid Het Loo, waarvan de grenzen grotendeels overeenkomen met de huidige gemeentegrenzen van Apeldoorn, toont in hoeverre het onderzoeksgebied omstreeks het midden van de achttiende eeuw in gebruik was genomen. Dwars door het gebied lopen de doorgaande routes vanuit Apeldoorn naar Deventer en Zutphen. Op de kaart is te zien dat de tracés van beide zandwegen, die het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied doorsnijden, in 1748 reeds genormaliseerd waren.

Circa tweederde van de grondoppervlakte binnen het onderzoeksgebied was inmiddels ontgonnen.

Te zien is een fijnmazige structuur van zandwegen c.q. -paden met op onregelmatige afstanden daarlangs boerenerven. Met name in het noorden kunnen enkele particuliere enken (ook wel eenmans-essen) worden onderscheiden, waaronder het erve Warler, karakteristiek voor het hoevenlandschap. Op meerdere plaatsen in het gebied zijn concentraties van boerderijen rondom grotere, gezamenlijke enken ontstaan. Het meest noordelijk had zich de buurtschap Beemte gevormd, ten oosten van de Grift. Iets zuidelijker hadden zich (respectievelijk ten noorden en zuiden van de Deventerstraat) de aan elkaar grenzende buurtschappen De Kathaag en De Ankeler (Anklaar) ontwikkeld. De daarbinnen gelegen hogere enken karakteriseerden zich door onregelmatig gevormde, kleine bouwlanden. Wei- en hooilanden lagen aan de buitenzijde van de buurtschappen.

Op de kaart zijn in het zuiden en in het noorden van het onderzoeksgebied, oostelijk van de Nieuwe Wetering, nog grote aaneengesloten onontgonnen gronden te zien. De indruk wordt gewekt dat het 'kale' terreinen betrof; dit was echter niet het geval. Op de kaart van Het Loo is echter geen onderscheid gemaakt tussen heide, bossages en moeras; alleen de ontgonnen gronden (aangeplante bosvakken, landerijen etc.) zijn in detail onderscheiden. In de nabijheid van de buurtschap Anklaar zijn wel

*Topografische Kaart van de
Veluwezoom, Maximiliaan
Jacob de Man, 1802-1807.*

*Boerderij Schuilenburg
omstreeks 1900.*

diverse grote kolken in het veld aangegeven. De woeste gronden waren overigens het gemeenschappelijke bezit van markegenootschappen. De marke zag erop toe dat de heidevelden bleven gewaarborgd, vanwege hun vitale rol in het boerenbedrijf: hier graasden schapen en ander vee en werden plaggen gestoken, die na vermenging met stalmeest op de enken werden gebracht. De markegenootschappen rondom Apeldoorn bleven tot in de tweede helft van de negentiende eeuw invloedrijk.

de Woudhuizen

Over de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de buurtschap de Woudhuizen, bestaand uit meerdere boerderijen, zijn weinig details bekend. De oudste schriftelijke vermelding dateert van 1582 als het wordt genoemd als schenking aan het St. Catharinagasthuis in Arnhem en in 1753 werd het goed opgesplitst, waarbij het zuidwestelijke deel in bezit kwam van ene Abraham de Jong en het noordoostelijk deel werd verworven door I. de Vries. Vermoedelijk werd pas vanaf dat moment aangevangen met de ontginning van het gebied.

Op de kaart van Het Loo uit 1748 is te zien dat omstreeks het midden van de achttiende eeuw het zuidelijkste deel van het plangebied nog bestond uit onontgonnen moerassige bossen en natte heidevelden. Middenin in het veld staat één vrijstaand bouwwerk aangegeven met daarbij de naamsvermelding 'Woudhuis'. Verondersteld wordt dat het 'eenzame' gebouw de voorloper is van het landhuis 'Het Spikker' dat thans op deze plaats staat. Spijkers of spiekers hadden in vroegere tijden de functie van opslagruimte en voorraadschuur van graan waarbij een omgrachting niet ongevoelen was teneinde de voorraad te beschermen tegen rovers. Vanaf de achttiende eeuw werden deze gebouwen met omliggende landerijen, steeds vaker aangekocht door welgestelde stedelingen met het doel deze om te vormen tot een geriefelijk zomerverblijf buiten de stad.

Vanuit het spijker zal de ontginning zijn gestart, want op vrijwel dezelfde locatie staat op de kaart uit 1807 van Maximiliaan Jacob de Man een omgracht bouwwerk en liggen inmiddels ten zuiden en oosten van het gebouw bouwlanden, singels en graslanden. Aan het einde van een laan en ten zuiden van het spijker lag nog een tweede boerenerv nabij de Zutphensestraat. Tezamen vormen de landerijen een L-vormige ontginningscomplex dat op de kaart aangeduid wordt met 'De Woudhuizen'. In 1832 noemde het kadaster luitenant-generaal Cort Heiligers als eigenaar.

Ten zuidoosten hiervan grenst een aanzienlijk groter bezit. Dit min of meer vierkante complex, bestaande uit een uitgebreide laanstructuur, bossen, landerijen, diverse boerderijen en in het centrum het hoofdhuus of -boerderij werd door De Man op zijn kaart (eveneens) aangeduid met 'Het Woudhuis'. Het kadaster noemde het complex in 1832 echter 't Groote Gees'. Het is dan eigendom van Daniel de Jong, koopman te Rotterdam.

Op de kaart van De Man is ten zuiden van de Zutphensestraat zelfs een derde huus met de gelijklopende naam 'Het Woudhuis' te zien, als middelpunt van eveneens een fors ontginningscomplex. (Deels buiten het huidige onderzoeksgebied.) In 1832 duidde het kadaster dit bezit van ene Johannes de Jong, koperfabrikant te Apeldoorn, aan als 'Het Groote Woudhuis'.

Tussen de twee laatstgenoemde bezittingen lag, ten noorden van de weg naar Zutphen, nog een kleinere ontginning bij de boerderij 'De Schuilenburg'. De naam kan worden verklaard uit de veilige ligging van de hoeve op een lichte terreinverhoging en daardoor een hoge en droge plek. Deze boerderij is in 1832 bezit van de in Epe woonachtige Nicolaas Vorster.

Beemte en Broekland

Uit de vergelijking tussen de kaart van Het Loo uit 1748 en de kaart uit 1807 van Maximiliaan Jacob de Man blijkt dat in de tussenliggende periode ook de ontginning in het noordelijke deel van het onderzoeksgebied een grote ontwikkeling heeft doorgemaakt.

De karakteristieke lus, die de tracés van Broeklanderweg en Beemterweg samen vormen, was in de tweede helft van de achttiende eeuw vastgelegd bovenop hier in het gebied gelegen zandruggen. Ten oosten van de Nieuwe Wetering was het aantal boerderijen verder toegenomen, zodat aan de hoger in het terrein gelegen wegen een aangesloten maar onregelmatig patroon van erven, bouwlanden en wei- en hooilandjes, waarlangs hagen, singels en houtwallen stonden. Maar ook veel bosvakjes (geriefhout) maakten onderdeel uit van het patroon. De diverse bosjes vormden samen een groene gordel ten westen van de Groote Wetering, ter hoogte van de huidige gemeentegrens.

Veldminuut voor de
Topografische en Militaire
Kaart, verkend in 1844-1848
en bijgewerkt tot circa 1880.

Chromotopografische Kaart,
1904-1908.

De meest natte terreinen zijn het laatst ontgonnen. Ten noorden en oosten van de Beemte zijn, afwaterend op de Nieuwe Wetering, twee relatief grote ontginningsblokken aangelegd. Door rechtlijnigheid onderscheiden deze eenheden zich duidelijk van de omliggende onregelmatige verkaveling op de hogere gronden. De ontginningsblokken zijn opgebouwd uit een korte stroken- en/of blokverkaveling, waarbij qua verkavelingsrichting een duidelijk onderscheid bestaat tussen de beide complexen.

negentiende eeuwse infrastructurele ontwikkelingen

De lokale paden en wegen binnen het onderzoeksgebied zijn qua aantal en ligging sinds het midden van de negentiende eeuw nagenoeg ongewijzigd gebleven. Zoals volgt uit de vergelijking tussen de kaart uit 1807 van De Man en de Veldminuut, verkend voor de Topographische en Militaire Kaart in de periode 1844-1848 (en daarna bijgewerkt tot circa 1880), waren gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw de meeste gronden ontgonnen en ontsluitingsroutes vastgelegd. Het zou tot het eind van de negentiende eeuw duren voordat de belangrijkere wegen (Broeklanderweg, Beemterweg, Drostendijk, Terwoldseweg) werden verhard, zoals te zien op de Chromotopografische Kaart uit 1904-1908. Voor die tijd moesten de mensen zichzelf en hun goederen verplaatsen over zand- en grindwegen.

De eerste stap met het verharden van regionale verbindingroutes werd echter al aan het begin van de negentiende eeuw gezet. Nadat in 1808-1809 de Amersfoortseweg met klinkers was bestraat, volgden in respectievelijk 1815 en 1824 ook de verbindingswegen van Apeldoorn met Deventer en Zutphen. Het reizen en het vervoeren van goederen over deze geplaveide routes werd hiermee een stuk aangenamer. Eveneens met het oog op de verbetering en uitbreiding van goederentransport van en naar Apeldoorn werd het Apeldoorns Kanaal gegraven. Hoewel sinds de zeventiende eeuw plannen werden gemaakt om de Grift beter bevaarbaar te maken voor de platbodems die hout, steen en graan vervoerden, vonden deze alsmaar geen doorgang vanwege de vele watermolens die afhankelijk waren van de beek. De Grift moest worden gehandhaafd en uiteindelijk werd in de periode 1824-1829 nagenoeg parallel aan de beek een 32 kilometer lange vaart gegraven tussen Apeldoorn en Hattem. (Het zuidelijke trajectdeel van het kanaal, tussen Apeldoorn en Dieren, werd overigens pas gerealiseerd in de periode 1858-1868.) Middels de Papegaaibrug nabij boerderij 'de Papegaai' en de iets noordelijker gesitueerde Ramsbrug werd de verbinding van Beemte-Broekland en Wenum-Wiesel gewaarborgd.

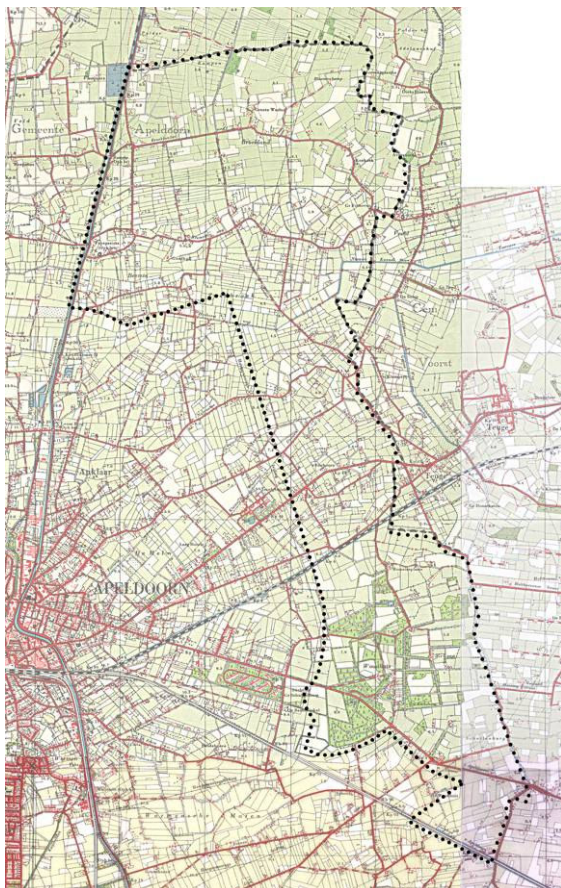
Terwijl bij de bovengenoemde infrastructuur zich in de ontginningsstructuur voegden of juist ten grondslag lagen aan verkavelingsrichtingen, vormen de in de tweede helft van de negentiende eeuw aangelegde spoorwegen een op zichzelf staande structuur. De in de jaren 1875-1876 gereedgekomen Oosterspoorweg (van Amsterdam over Amersfoort en Apeldoorn naar Zutphen) en de aansluitend in de periode 1888-1891 aangelegde spoorverbinding Apeldoorn-Deventer-Almelo doorkruisen de oude onderliggende landschapsstructuur. De buurtschap Woudhuizen raakte daarbij fysiek afgesneden van de naastgelegen buurtschap Anklaar. De fysieke verbinding werd hersteld middels een kleine spoorwegovergang.

landgoed 't Woldhuis

In 1860 verwierf de Apeldoornse burgemeestersfamilie Tutein Nolthenius een aanzienlijk grondgebied aan weerszijden van de Zutphensestraat, in de zuidwesthoek van de buurtschap Woudhuizen. Westelijk van het achttiende eeuwse ontginningscomplex 't Groote Geest, dat ook in bezit van de familie kwam, werd op een nog onontgonnen stuk land het nieuwe landhuis 'Het Woldhuis' gesticht. Gelijktijdig met of kort na de bouw van het hoofdhuis, verrees direct ten oosten daarvan een grote boerderij. Het landhuis werd, hoewel het op een grote afstand stond, met de gevel gericht op de Zutphensestraat. Vanuit het gebouw, dat op een lichte terreinverhoging was geplaatst, creëerde men een uitzicht in zuidelijke richting over een bescheiden landschappelijke parkaanleg met glooiend gazon, beplantingsgroepen, een vijverpartij en daarna verder over de landerijen. In de nabijheid van het huis werden opgaande bossen met daarin slingerende paden en lanen aangeplant. De nieuwe aanleg is goed te zien op de Chromotopografische Kaart uit 1904-1908 en wordt duidelijk dat, met de nieuw aangeplante bossen op 't Woldhuis, het areaal bosgebied in de buurtschap Woudhuizen bijna verdubbeld was.

Aan het begin van de twintigste eeuw kwam het landgoed in handen van Gulian Eduard Hugo Tutein Nolthenius, de eerste docent houtteelt aan de Rijksland- en tuinbouwschool Wageningen en later van 1907 tot 1929 opperhoutvester van de Koninklijke Houtvesterijen Het Loo.

*Chromotopografische kaart,
1954-1956.*

Recente loodrechte luchtfoto.

Vermoedelijk is hij opdrachtgever geweest voor diverse bouwwerkzaamheden betreffende de verschillende pachtboerderijen op het landgoed. Hiervoor werd architect A. Radstaak ingeschakeld die tevens het woonhuis van Gulian aan de Loolaan verbouwde. Zo werd in 1909 boerderij 't Groote Geest herbouwd en verzezen op het erf een aantal nieuwe bijgebouwen. In 1915 volgde nog de bouw van een boswachterswoning in het bos ten westen van het landhuis. Alle 'nieuwbouw' werd opgetrokken uit karakteristiek witte kalkzandsteen, vermoedelijk geleverd door steenfabriek Alba aan het Apeldoorns Kanaal.

twintigste eeuwse bevolkingsgroei en schaalvergroting

Het eerste wat opvalt bij de vergelijking tussen de Chromotopografische Kaart uit 1904-1908 en de Topografische Kaart uit 1953-1954 is de enorme afname in de hoeveelheid bosareaal. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw zijn nagenoeg alle bospartijen in het noorden van het onderzoeksgebied verdwenen. Binnen het onderzoeksgebied resteert sindsdien alleen het bosgebied in de Woudhuizen.

Verbeteringen in cultuurtechniek (kunstmest, drainage en grondbewerkingsmethoden) en het veranderende agrarische bedrijf, waar het accent steeds meer op de veehouderij (grasland) kwam te liggen, hebben grote invloed gehad op het grondgebruik.

De op de hogere gronden in Beemte-Broekland oorspronkelijk aanwezige mozaïekstructuur van bouwlanden, graslanden en bosvakken maakte plaats voor een meer open landschap met overwegend grasland. Tegelijkertijd met de afname van het bosareaal verdwenen ook geleidelijk de hagen, singels en houtwallen die oorspronkelijk langs de wei-, hooi- en bouwlandjes stonden.

Een andere trend die was ingezet betreft de toename van het aantal (burger-)woningen. Vooral de belangrijkere ontsluitingswegen Broeklanderweg, Beemterweg, Drostendijk, Terwoldseweg en langs het Apeldoorns Kanaal bleken aantrekkelijke vestigingsplaatsen. De bebouwing in de buurtschap Beemte, waar oorspronkelijk enkele boerderijen verspreid rond de enk stonden, verdubbelde met de toevoeging van woonhuizen, een nieuw kerkgebouw en een school.

Deze tendens zette ook na 1950 door. De aantrekkingskracht van het buitengebied op stadsbewoners als vestigingsgebied bleef groeien. De functies en het aanzien van de bebouwing in het gebied verschoof daardoor steeds verder naar een niet-agrarisch karakter.

Als gevolg van ruilverkavelingprojecten, het verdwijnen van niet meer rendabele oude, kleine boerderijen, de schaalvergroting van de overgebleven boerenbedrijven en het ontstaan van eenzijdig grondgebruik (grasland) is er een vervlakking van het landschap ontstaan. Op de Topografische Kaart van 1997 en de meest recente loodrechte luchtfoto zijn de oude lijnen, structuren en ontginningseenheden nog moeilijk te onderscheiden. Uitzondering vormt het kleinschalige coulisselandschap van de Woudhuizen, dat ogenschijnlijk onaangeroerd is gebleven bij de slag om schaalvergroting.

Dramatisch voor de ruimtebeleving van het gebied was de aanleg van de rijkssnelwegen A1 en A50 in de jaren '70 en '80. Evenals bij de aanleg van de spoorlijnen bijna een eeuw eerder, werd opnieuw een 'fremdkörper' in het landschap geprojecteerd. Terwijl de fysieke verbinding tussen de gebieden oost- en westwaarts van de snelwegen in stand is gehouden middels viaducten, is de visuele binding voorgoed verdwenen.

Ontginningseenheden.

Opgaand groen.

Bebouwing.

Infrastructuur.

algemene karakteristieken

*Agrarisch gebied, met op de
voorgond de Groote Wetering.*

*Woonhuis aan de Groote
Wetering.*

Het Buitengebied Apeldoorn Noord-Oost kent, over het geheel genomen, een agrarische inrichting met daarin verspreid gesitueerde bebouwing. Diverse namen van oude erven en buurtschappen in het gebied verwijzen naar de oorspronkelijke landschappelijke karakteristieken, bijvoorbeeld: *Beemte* (= weiland), *Kathaag*, *Anklaar* (= open plek in het bos), *Warler* (= grond omgeven door sloten of heggen), *Broekland* (= moeras- of laagland), *Woudhuizen* (= een moeraswildernis van elshout, later door mensenhand omgevormd in weiland), *Schuilenberg* (later *-burg*) en *De Belt* (= bult).

Op detailniveau is er echter sprake van een vervlakt cultuurlandschap en is de landschappelijke diversiteit, die uit bovenstaande naamsverklaringen volgt, voor een groot deel verdwenen. Een meer gelijkmatig en grootschaliger verkaveld, open graslandgebied is in de plaats gekomen van de oorspronkelijke kleinschalige bundeling van bouwlanden en bospartijen op hogere enken en daartussen gelegen lagere wei- en hooilanden met omplantingen van hagen, singels en bomenrijen. De belangrijkste boscomplexen liggen in de Woudhuizen, in het overige onderzoeksgebied komen losse en verspreid gelegen beplantingen voor, veelal erfbeplantingen en lijnvormige groenelementen langs perceelsgrenzen. De verdeling van bebouwing hangt hiermee samen.

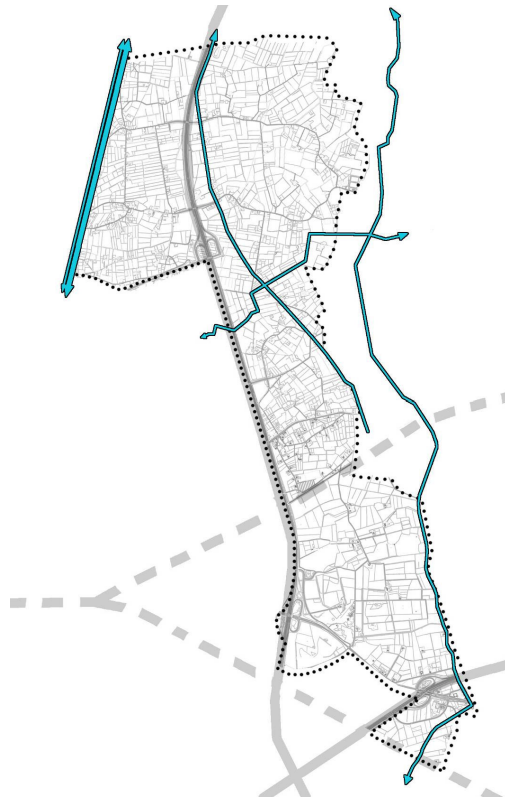
Daarnaast is ook de bevolking nog maar in beperkte mate economisch gebonden aan de landbouw. Hierbij is zowel sprake van nieuwbouw van 'burgerwoningen' als een functieverandering van voormalige boerenbedrijven tot woonhuis voor mensen, die elders werken.

De overwegend oost-west verlopende ontsluitingswegen (als onderdeel van het radiale wegenpatroon van Apeldoorn) en de hieraan georiënteerde, verspreid staande bebouwing markeren de in het gebied aanwezige hogere zandruggen.

De Zutphensestraat en Deventerstraat doorsnijden als belangrijke doorgaande routes van en naar Apeldoorn het onderzoeksgebied. De aanzienlijk drukke verkeersaders hebben via enkele zijwegen in beperkte mate contact met hun directe omgeving. In wezen vormen de Zutphensestraat en Deventerstraat een eigen deelgebied of element, bestaand uit een wegprofiel met daaraan een onregelmatige lintbebouwing.

*Deventerstraat ter hoogte van
het onderzoeksgebied.*

Kruisend op het wegenpatroon liggen de van zuid naar noord afstromende Groote en Nieuwe wetering, de Griff en het Apeldoorns Kanaal. Enige uitzondering hierop vormt het Verbindingskanaal dat vanuit het oosten de Nieuwe en Groote Wetering kruist en westwaarts uitmondt in de Terwoldsewetering. De waterlopen zijn goed beleefbaar daar waar zij, vaak strak, langs wegen liggen. In het landschap vallen de ontwateringskanalen, bij afwezigheid van enige begeleidende beplanting, echter niet of nauwelijks op.

Waterloop langs de weg.

Groote Leigraaf, verborgen in het landschap.

Wél nadrukkelijk in het gebied aanwezig zijn de snelwegen A1 en (vooral) de A50. De continue verkeersstromen vormen vanuit een groot deel van het onderzoeksgebied een permanent achtergrondbeeld en -ruis. Door het hoge grondlichaam waarop de snelwegen zijn aangelegd, is de visuele binding van het buitengebied met de stad Apeldoorn nagenoeg verdwenen.

Ook de (dubbelspoors) spoorlijn Apeldoorn-Deventer die het gebied doorsnijdt is fysiek duidelijk aanwezig, met name vanwege de bovenleiding. Doordat het treinverkeer geen continue verkeersstroom vormt, is de storing van het landschapsbeeld beperkter dan dat van de snelwegen. De (enkelspoons) spoorlijn Apeldoorn-Zutphen aan de zuidgrens van het onderzoeksgebied vormt een minder opvallend element vooral omdat hier geen bekabeling aanwezig is (dieseltrein) en vanwege de begeleidende bossages evenwijdig langs het spoortracé.

Tot slot moet opgemerkt worden dat de diverse hoogspanningsleidingen die het onderzoeksgebied doorkruisen, met name in de open gedeelten van het terrein nadrukkelijk aanwezig zijn.

Viaduct onder de A1 ter hoogte van de IJsseldijk.

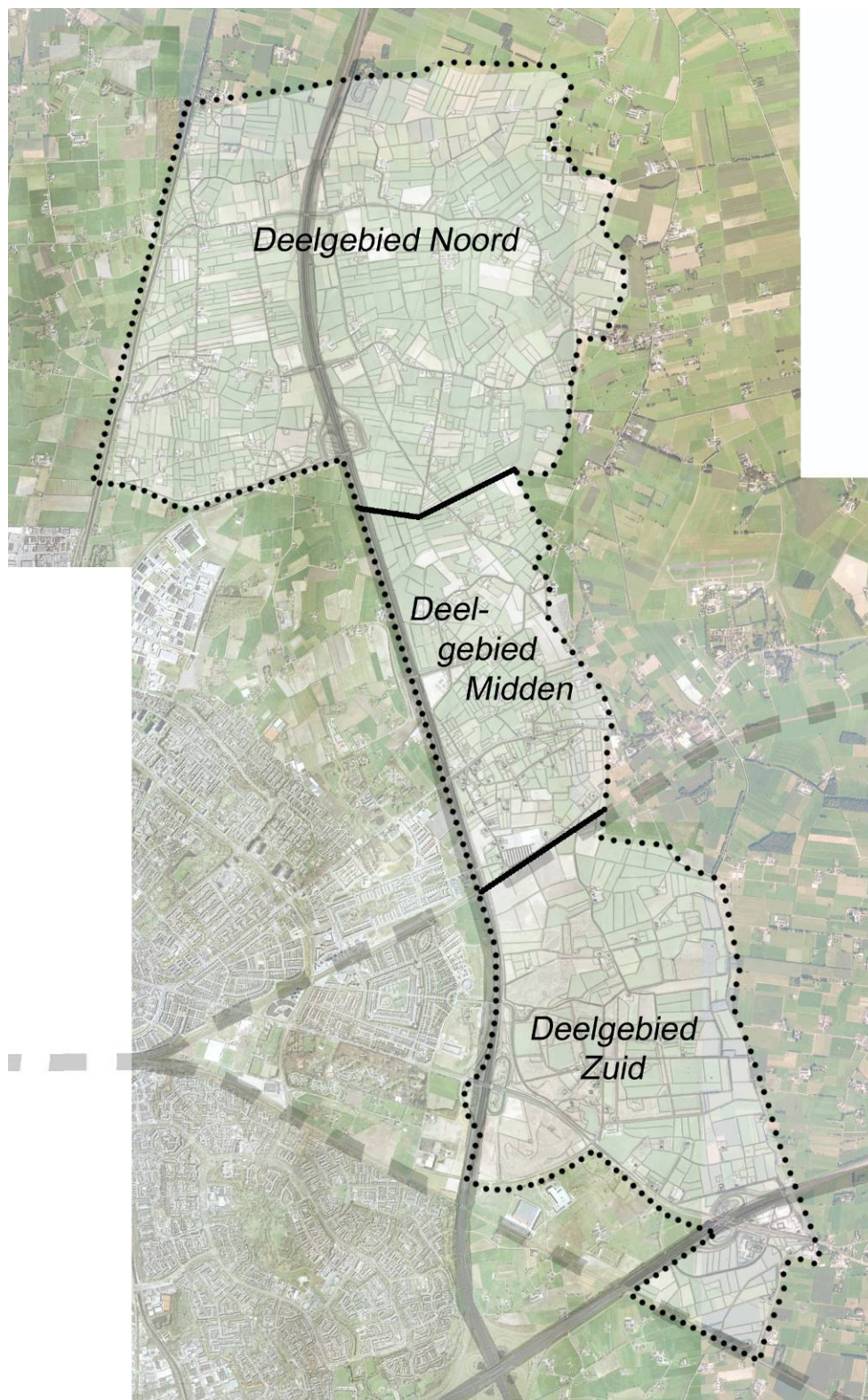
Spoorlijn Apeldoorn-Deventer.

Spoorlijn Apeldoorn-Zutphen, met begeleidende beplantingswallen.

Hoogspanningsleiding nabij (de weg) Woudhuizermark.

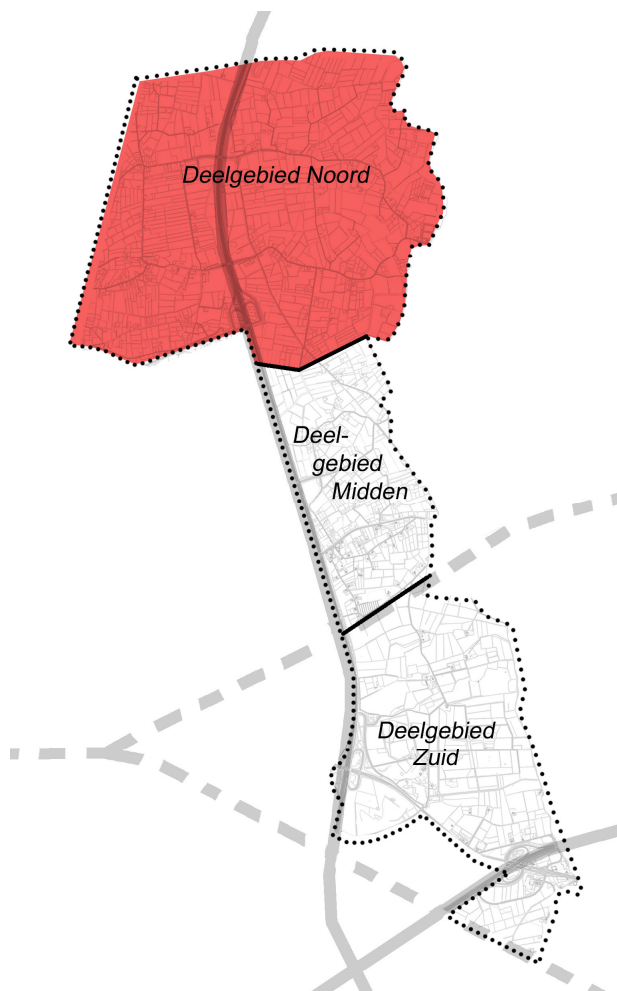
Drie deelgebieden.

3 deelgebieden

Op basis van zowel de ontwikkelingsgeschiedenis als de huidige landschappelijke kenmerken valt het Buitengebied Apeldoorn Noord-Oost in drie deelgebieden uiteen.

- Noord: Beemte - Broekland; ten noorden van het Verbindingskanaal.
- Midden: tussen Verbindingskanaal en spoorlijn; aan elkaar gegroeide vroegere buurtschappen Kathaag en Anklaar.
- Zuid: de Woudhuizen; ten zuiden van de spoorlijn, vroegere buurtschap, thans landgoed.

Kleinschalige inrichting langs de Broeklanderweg, noordelijk van de kruising Beemterweg-Kerkstraat.

Restanten singelbeplantingen, in zuidelijke richting vanaf viaduct Beemterweg over A50.

Inrichting ten behoeve van veeteelt: weides om te begrazen en maïsakkers om het vee bij te voeren.

Open en grootschalig ingericht gebied tussen Broeklanderweg en Beemterweg.

karakteristieken deelgebied Noord: Beemte - Broekland

- 'lus'-vormige hoofdwegenstructuur bestaand uit de Broeklanderweg – Beemterweg, in aansluiting op de weg langs het Apeldoorns Kanaal;
- daaraan gesitueerd verspreide erven/bebouwing, waarvan de agrarische functie in veel gevallen is opgeheven;
- verspreid in het gebied enkele grootschalige agrarische bedrijven;
- concentratie van bebouwing rondom de oude enk bij Beemte;
- grenzend aan hoofdwegenstructuur enkele bouwlanden, overwegend graslanden met plaatselijk enkele restanten van perceelsomplantingen;
- lichte concentratie van lijnvormige beplantingselementen langs graslandpercelen aan weerszijden haaks op de Nieuwe Wetering, tussen Verbindingskanaal en Beemterweg;
- tussen Broeklanderweg - Beemterweg vier (min of meer) parallel aan elkaar gelegen rechte verbindingswegen, met verspreid enige bebouwing;
- de inrichting van dit 'binnengebied' is aanmerkelijk rechtlijniger en meer open van karakter dan het gebied buitenom, aan de Broeklanderweg – Beemterweg;
- de bebouwing is oorspronkelijk agrarisch van aard, met een concentratie van woonbebouwing en aanvullende functies in de kern van Beemte;
- in Beemte is een complex bebouwing uit de tweede helft van de twintigste eeuw nadrukkelijk aanwezig, ter hoogte van kruising Beemterweg en Oude Beemterweg;
- de bebouwing is functioneel, informeel een eenvoudig: zowel qua architectuur als ordening op het erf.

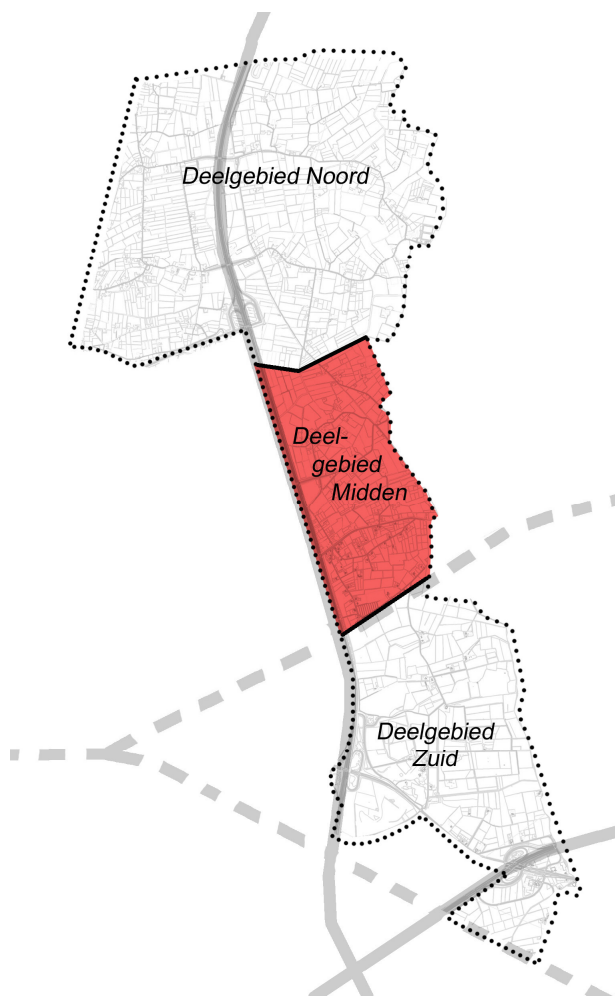
*A50 in noordelijke richting, vanaf
viaduct Broeklanderweg.*

*Grootschalige agrarische
bedrijfsvoering.*

Beemte 1982.

*De Wikkeweg loopt tussen twee
ouden enken door.*

*Voorbeeld van nieuwbouw in
historiserende bouwstijl.*

*Voorbeeld van eigentijds
vormgegeven nieuwbouw.*

*Coulissenlandschap tussen
Terwoldseweg en
Deventerstraat.*

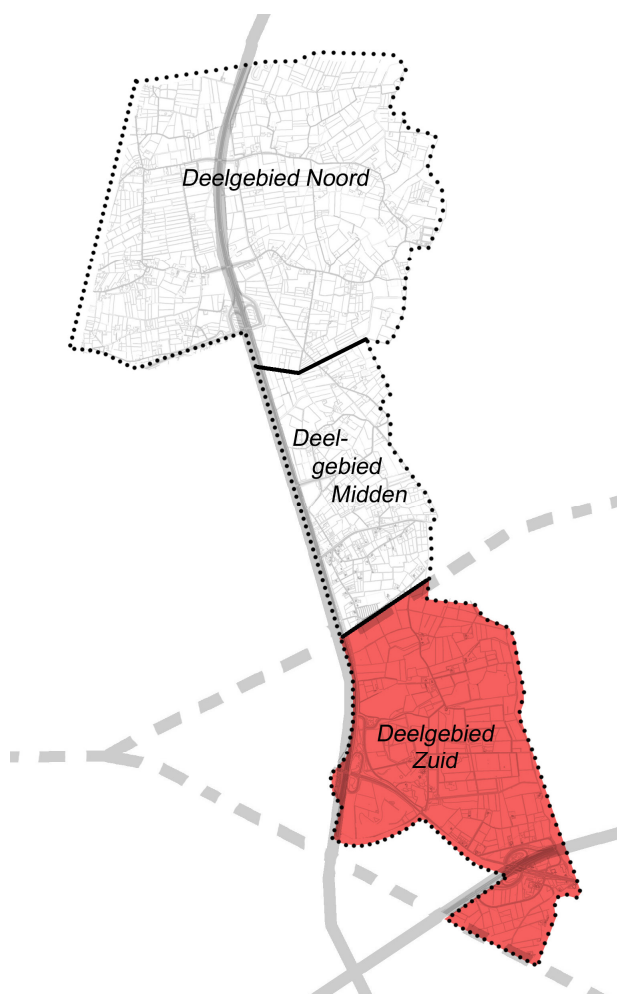

karacteristieken deelgebied Midden: tussen Verbindingskanaal en spoorlijn

- oude landschapsstructuur van enken en kleinschalige landschapselementen (restanten singels en houtwallen) nog deels aanwezig, maar slechts plaatselijk vanaf de weg beleefbaar;
- naar binnen gerichte infrastructuur aan weerszijden vanaf de Deventerstraat, bestaand uit binnenwegen rondom oude enken;
- bebouwing aan de binnenwegen;
- hogere bebouwingsconcentratie ten opzichte van deelgebied Noord;
- grote diversiteit in verschijningsvormen van bebouwing;
- jongere bebouwingsvormen overheersen historische boerenerven; naast boerenerven komen ook enkele kleinschalige complexen met woonbebouwing voor;
- de bebouwing is overwegend functioneel, informeel en eenvoudig: zowel qua architectuur als ordening op het erf;
- dominante aanwezigheid van groot kwekerij-complex aan Veenhuizerweg, direct ten noorden van het spoor.

*Kwekerij met omvangrijk
kassencomplex aan de
Veenhuizerweg.*

Woudhuizen.

*Landhuis 't Woldhuis, vanaf de
Zutphensestraat.*

karakteristieke deelgebied Zuid: de Woudhuizen

- samenhangend geheel van (in oorsprong) meerdere ontginningscomplexen;
- verspreid staande grote en kleine boerenerven en twee landhuizen;
- aanzienlijk de laagste bebouwingsdichtheid in het onderzoeksgebied;
- centraal een bosrijk gebied met inrichting als mozaïekstructuur, waarbinnen bouw- en graslandjes als duidelijk omkaderde open ruimtes;
- het ontginningscomplex rondom boerderij 't Groote Geest kent een duidelijk eigen richting en structuur met rechte lanen en singels en een regelmatige verkaveling;
- bescheiden landschappelijke parkaanleg bij landhuis 't Woldhuis, waarbij het zuidelijk deel door de verkeersdrukke Zutphensestraat fysiek en visueel is afgesneden van de landgoedkern;
- zowel ten noorden als zuiden van het bosgebied ligt een coulisselandschap bestaand uit een meer open agrarisch gebied met daarin restanten van houtwallen en singelbeplanting en nog duidelijk herkenbare eenheden van particuliere enken en boerenerven;
- het agrarisch gebied ten zuidwesten van de A1 vormt een onsamenhangend gebied, waarbinnen ook andere functies (bedrijven, Rijkswaterstaat,) een plek hebben gekregen;
- hier liggen ook nog enige restanten van houtwallen en singels;
- relatief jong element vormt de rondlopende weg IJsseldijk met nevenstaande singelbeplanting;
- de bebouwing is functioneel, informeel en eenvoudig: zowel qua architectuur als ordening op het erf;
- in vergelijking met deelgebieden Noord en Midden is de vormgeving en detaillering iets gevarieerder en formeler, al overheerst ook hier de eenvoud.

Graslandjes binnen het bosgebied zorgen voor een mozaïeklandschap.

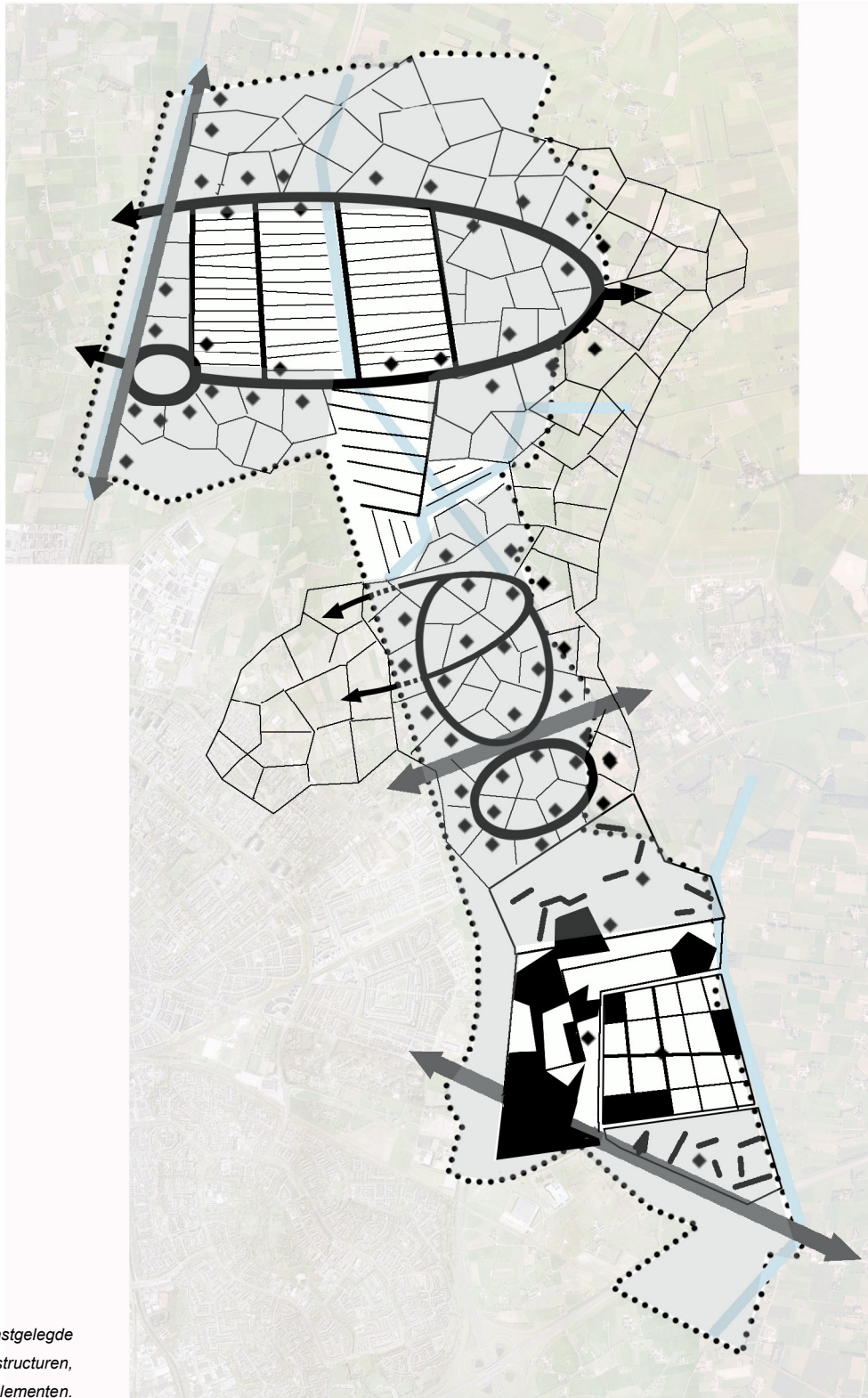
Rechte lanen en grasland op complex 't Groote Geest.

Solitaire bomen in weide 't Groote Geest versterken de landgoedsfeer.

Houtwal in gebied ten zuiden van de A1, links singelbeplanting langs de dijk.

*Schetsmatig vastgelegde
gewaardeerde structuren,
verbanden en elementen.*

W A A R D E R I N G

Behoud, herkenbaarheid of versterking van de volgende aspecten is vanuit cultuurhistorisch perspectief van essentieel belang voor de identiteit van het Buitengebied Apeldoorn Noord-Oost:

(De kaarten zijn abstract gehouden en puur bedoeld om de begeleidende tekst te verduidelijken. Voor exacte topgrafische informatie verwijzen we naar de digitale cultuurhistorische informatiekaart van Apeldoorn.)

deelgebied Noord: Beemte - Broekland

Ruimtelijke structuur

Gewaardeerde structuren,
verbanden en elementen.

- de historische hoofdstructuur: Broeklanderweg - Beemterweg - Oude Beemterweg - weg langs Apeldoorns Kanaal, waarlangs een onregelmatige verkaveling;
- de historische substructuur: parallelle rechte wegen tussen Broeklanderweg – Beemterweg, waaraan een regelmatige verkaveling.

Openbare ruimte en inrichting

- restanten van enken en kleinschalige landschapselementen op de hogere gronden;
- op de lager gelegen gronden een meer ruim opgezette 'open' agrarische inrichting met restanten van beplantingselementen langs graslandpercelen aan weerszijden haaks op de Nieuwe Wetering, tussen Verbindingskanaal en Beemterweg.

*Kleinschalige inrichting langs de
Broeklanderweg, noordelijk van
de kruising Beemterweg-
Kerkstraat.*

*Restanten singelbeplantingen in
zuidelijke richting vanaf viaduct
Beemterweg over A50.*

Beemterweg 7

Beemterweg 15

Beemterweg 70

Broeklanderweg 21

Broeklanderweg 91-93

Kanaal Noord 450

Bebouwing

- concentratie van bebouwing rondom de oude enk bij Beemte;
- Beemterweg 7, kerkgebouw (rijksmonument, vanwege orgel);
- Beemterweg 15, werkplaats (geen status), van cultuurhistorisch belang:
 - als representatief voorbeeld van een vroeg twintigste eeuwse werkplaats;
 - vanwege de zorgvuldige baksteendetaillering;
 - als onderdeel van de kern van Beemte;
- Beemterweg 70, boerderij (gemeentelijk monument);
- Broeklanderweg 21, boerderij en hooiberg (gemeentelijk monument);
- Broeklanderweg 91-93, boerderij (gemeentelijk monument);
- Kanaal Noord 450, Boerderij de Papagaai (gemeentelijk monument).

*Gewaardeerde structuren,
verbanden en elementen.*

*De Wikkeweg loopt tussen twee
oude enken door.*

deelgebied Midden: tussen Verbindingskanaal en spoorlijn

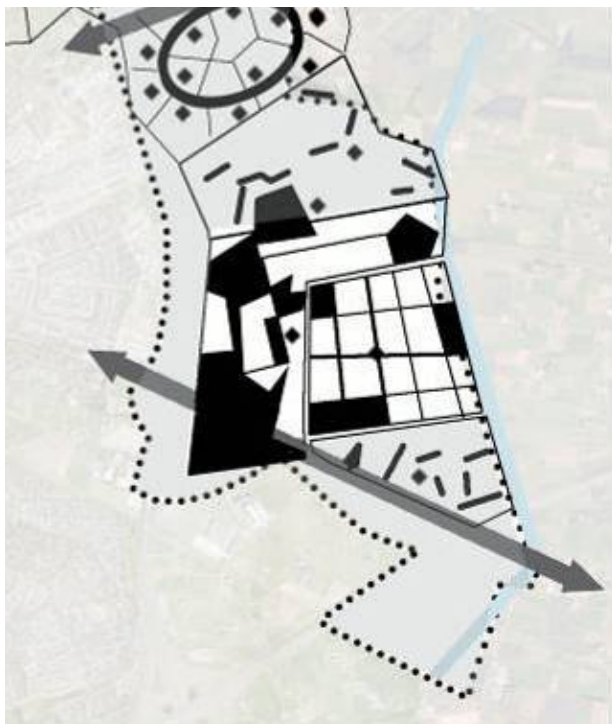
Ruimtelijke structuur

- historische hoofdstructuur: Deventerweg;
- onregelmatige verkaveling in samenhang met de oude enken die oorspronkelijk aansloten op het gebied ten westen van de huidige A50.

Openbare ruimte en inrichting

- restanten van enken en kleinschalige landschapselementen.

Gewaardeerde structuren,
verbanden en elementen.

Graslandjes binnen het
bosgebied zorgen voor een
mozaïeklandschap.

Boslaan op 't Groote Geest.

Het Woldhuis 9

Het Woldhuis 11

bijgebouw Het Woldhuis 11

Het Woldhuis 13

deelgebied Zuid: de Woudhuizen

Ruimtelijke structuur

- samenhangend geheel van (in oorsprong) meerdere ontginningscomplexen;
- het ontginningscomplex rondom boerderij 't Groote Geest kent een duidelijk eigen structuur met rechte lanen en singels en een regelmatige verkaveling.

Openbare ruimte en inrichting

- bosrijk gebied met inrichting als mozaïekstructuur, waarbinnen bouw- en graslandjes als duidelijk omkaderde open ruimtes;
- bescheiden landschappelijke parkaanleg bij villa 't Woldhuis;
- rondom het centrale bosgebied ligt een coulisselandschap bestaand uit een meer open agrarisch gebied met daarin duidelijk herkenbare eenheden van particuliere enken en boerenerven en afgewisseld met restanten van singelbeplanting.

Bebouwing

- Het Woldhuis 9, boswachterswoning (gemeentelijk monument);
- Het Woldhuis 11, landhuis 't Woldhuis (gemeentelijk monument);
- Het Woldhuis 13, boerderij (gemeentelijk monument);
- Het Woldhuis 24, boerderij De Blaeke (gemeentelijk monument);
- Het Woldhuis 26, boerderij 't Groote Geest (gemeentelijk monument);
- Woudhuizerweg 64, boerderij De Vasterd (rijksmonument);
- Woudhuizerweg 71, boerderij bij landhuis Het Spikker (gemeentelijk monument);
- Woudhuizerweg 73, landhuis Het Spikker (rijksmonument).

Het Woldhuis 24

Het Woldhuis 26

Woudhuizerweg 64

Woudhuizerweg 71

Woudhuizerweg 73

*Sluit bij nieuwbouw aan bij de
karakteristieken van de
bestaande, overwegend
agrarische bebouwing.*

*Zowel eigentijdse als
historiserende architectuur zijn
mogelijk. Een ontwerp zoals het
rechter voorbeeld is echter te
formeel en symmetrisch (de
getoonde erker past meer in de
stad, dan op het platteland).*

A A N B E V E L I N G E N

Naast de aanbeveling de bestaande waarden, zoals hierboven genoemd, te behouden en te versterken, zijn vanuit cultuurhistorisch perspectief de volgende punten op te merken:

ruimtelijke structuur

- Verhogen van de beleving van de samenhang tussen de drie afzonderlijke deelgebieden door de wateringen als lange doorlopende lijnen in het landschap zichtbaar te markeren.
- Het gebied ten zuiden van de A1 vormt een onsamenvattend en afgesneden gebied, waarbinnen meerdere functies (bedrijven, Rijkswaterstaat, agrarisch) een plek hebben gekregen, bovendien liggen hier nog enige restanten van oude houtwallen en singels. Een goed landschapsontwerp, in samenhang met de (buiten het plangebied vallende) omgeving kan hier helderheid scheppen.
- Het zuidelijk deel van de Woudhuizen, waar nog een forse bosmassa ligt, is door de verkeersdrukke Zutphensestraat fysiek en visueel afgesneden van de landgoedkern bij villa 't Woldhuis. Een betere binding is na te streven.
- Waarborgen van grotere, open ruimtelijke eenheden (bij voorkeur graslanden) op de lagere gronden tussen de hogere zandruggen.

openbare ruimte

- Bevorderen van streekeigen beplantingen als geriefhoutbosjes en singels op de hogere gronden.

bebouwing

- Bebouwing bij voorkeur in kleinschalige vorm direct aan bestaande wegen op de hogere zandruggen situeren en daarbij geen lange oprijlanen of toegangspaden toepassen. Nadruk leggen op individuele woningen met een zorgvuldig gedetailleerde architectuur en een in de streek passende erfaanleg.
- Voorkomen van volledig aaneengesloten lintbebouwingen waardoor contact met achterliggend landschap verloren gaat.
- Bij nieuwbouw moet worden aangesloten bij het karakter van de oorspronkelijke agrarische bebouwing: eenvoudig, informeel en functioneel. Dit betekent dat gebouwen een eenvoudige hoofdvorm hebben, waarbij het hoofdvolume zich onder een ononderbroken dakschild bevindt. De opzet is niet geforceerd symmetrisch. De gevelindeling wordt bepaald door de interne functies (en kan dus willekeurig lijken aan de buitenkant). Grootschalige en monumentale bebouwing wordt vermeden. Wel wordt gewerkt met degelijke materialen en wordt aandacht besteed aan bouwkundige details (vensterbeëindiging, afwerking dak, indeling gevelopeningen, luiken, etc.). Dergelijke randvoorwaarden voor nieuwbouw kunnen worden vertaald naar zowel historiserende als eigentijdse bebouwing.
- Nader onderzocht zou moeten worden of het eventueel mogelijk is om het landgoedkarakter van het zuidelijk deel van het plangebied te versterken en te waarborgen door de bouw van één of twee nieuwe buitenplaatsen en aan welke voorwaarden deze in dat geval zouden moeten voldoen.

BRONNENLIJST

literatuur

Bestemmingsplan Beemte-De Poel, vastgesteld door de Raad d.d. 20 maart 1980, gedeeltelijk goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Gelderland d.d. 12 mei 1981 en onherroepelijk goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 22 augustus 1983.

Bestemmingsplan Broekland-Woudhuis, vastgesteld bij raadsbesluit van 17 maart 1983, nr. 56084, gedeeltelijk goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland d.d. 29 juni 1984, nr. RO 1941/5-ROV/G-5211, en onherroepelijk goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 27 juni 1988, nr. 30.

Bestemmingsplan Kern Beemte, 20 februari 1986, nr. SO.2/16, gedeeltelijk goedgekeurd bij besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland d.d. 8 mei 1987, nr. RO86.16482-ROV/G5218 en onherroepelijk goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 6 augustus 1987.

Gebiedsvisie Weteringse Broek, Apeldoorn, 2006.

Startnotitie Integrale herziening bestemmingsplan Buitengebied Apeldoorn Noord-Oost, Apeldoorn, 2006.

Aardoom, L., *Caart der Limitten van de Hooge en Vrije Heerlijckhijdt van Het Loo, Een 18^e eeuwse kartering van de gemeente Apeldoorn*, Alphen aan den Rijn, 1989.

Alberts, A.A., *Leven op de rand, Uit de geschiedenis van Apeldoorn*, 's-Gravenhage, 1973.

Arnold, C.J.C.W.H., *Apeldoorn in opkomst, De ontwikkeling van dorp en gemeente in de eerste helft van de negentiende eeuw*, Zutphen, 1971.

Barends, S. e.a. (red.), *Het Nederlandse landschap, Een historisch-geografische benadering*, Utrecht, 1997.

Boon, R. en H. Ummels, *Apeldoorn zo was het*, Ruinen, 1994.

Frank, C., F. Haans en H. Ummels, *Apeldoorn, Architectuur en stedenbouw 1850-1940*, Monumenten Inventarisatie Project, Zwolle, 1997.

Gosker, D., T. de Jong, *Apeldoorn*, Apeldoorn, 1934.

Jochems, G.M. e.a. (red.), *Ach Lieve Tijd, Twaalf eeuwen Apeldoorn en de Apeldoorners*, Zwolle, 1991-1993.

Kemperink, R.M. e.a. (red.), *Geschiedenis van Apeldoorn*, Zutphen, 1993.

Moerman, H.J., *Nederlandse plaatsnamen, Een overzicht*, Leiden, 1956.

Stenvert, R., C. Kolman, S. Broekhoven en B. Olde Meierink, *Monumenten in Nederland, Gelderland*, Zwolle/Zeist, 2000.

Vedder, J., *Het Apeldoorns Kanaal, Monument van de plattelandsgeschiedenis van de Oost-Veluwe (1800-1850)*, Utrecht, 2001.

Woud, A. van der, *Het lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Amsterdam, 1987.

kaart- en fotomateriaal

Caart van de Limitten der Hooge/en Vrye Heerlijkheid Het Loo, Fed. Beyerink, opdracht Oktober 1763.

Deze kopie is een herziene versie van de 'Caart der Limitten van De Hooge En Vrye Heerlijkheid Van Het Loo' van W. Leenen, opdracht dd. 11 Juli 1748. (Bron: H.W.M. van der Wyck, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe*, Individuele kaarten van buitenplaatsen nr. 66.)

Kaart van de Veluwe, schaal ca. 1: 120.000, uit Atlas sGrooten te Brussel, 1568-'73. (Bron: H.W.M. van der Wyck, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe*, Provincie- en Streekkaarten nr. XIb.)

Veldminuut voor de Topografische- en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden. (Bron: www.dewoonomgeving.nl, verkend in de periode 1844-1848 en bijgewerkt tot circa 1880.)

Topografische kaart van de Veluwe en de Veluwezoom, schaal 1: 14.943, grotendeels opgenomen en getekend door M.J. de Man en vanaf 1807 voltooid onder 'zijne Directie als Lt. Kolonel Chef van het Korps Geografische Ingenieurs door eenige Officieren van dat wapen.' (Bron: deels uit H.W.M. van der Wyck, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe*, Provincie- en Streekkaarten nr. IV en deels uit *Topographische kaart van de Veluwe en Veluwe-Zoom door M.J. De Man 1802-1812*, aanwezig in Speciale Collecties WUR.)

Kadastraal Minuutplan 1832, Gemeente Apeldoorn.

Chromotopografische Kaarten des Rijks, 1904-1908. (Bron: *Grote Historische topografische Atlas ±1905, Gelderland*, schaal 1 : 25.000, Tilburg, 2005; blad 393 Het Loo, verkend in 1865 en 1871, herzien in 1906, uitgave 1907; blad 394 Deventer, verkend in 1886, gedeeltelijk herzien in 1904, uitgave 1905; blad 412 Apeldoorn, verkend in 1865 en 1871, herzien in 1906, uitgave 1907; blad 413 Voorst, verkend in 1865, herzien in 1908, uitgave 1911.)

Topografische kaart van Nederland, schaal 1: 25.000, 1954-1956. (Kaartbladen: 27D Epe, verkend in 1956, uitgave 1957; 33B Apeldoorn, verkend in 1954, uitgave 1958; 33E Deventer, verkend in 1954, uitgave 1957.)

Topografische Kaart, 1: 50.000, uitgave 1997. (Bron: *Grote Topografische Atlas van Nederland 1: 50.000, deel 3 Oost-Nederland*, blad 58-59 Nunspeet, Elspeet, Epe, Vaassen; blad 59-60 Olst, Deventer, Heeten; blad 72-73 Apeldoorn; blad 74-75 Deventer, Twello, Bathmen, Zutphen; gekarteerd in de periode 1988-1996.)

webpagina's

www.apeldoorn.nl

www.apeldoornskanaal.com

www.dewoonomgeving.nl

www.googleearth.com

overige bronnen

Archief Gemeente Apeldoorn

CODA, Apeldoorn.

Speciale Collecties Bibliotheek Wageningen UR, Wageningen.

Topografische Dienst, Emmen.

CULTUURHISTORISCHE ANALYSE

APELDOORN NOORD-OOST

Colofon

in opdracht van
productie en ©

gemeente Apeldoorn

stoa . . .

stedebouw openbare ruimte architectuur

tekst en actuele foto's

Amersfoort, 16 augustus 2007

Pauline Opmeer, Eric Blok (SB4), Caroline Brouwer (SB4)

